
Творчість Сергія Жадана як ресурс формування літературознавчих компетентностей старшокласників

Савченко О., викладачка кафедри
методики навчання мов і літератури
Харківської академії неперервної освіти

«Я постійно повторюю, що пишу весь час одну книгу. Просто її читати починають із різних розділів» (Сергій Жадан). Сенс такого самоозначення письменника стає очевидним, варто лише відстежити, які змістові домінуючі, наскрізні символи й метафори наповнюють тексти, що з'явилися друком після 2014 р. («Інтернат», «Бігти, не зупиняючись», «Хлібне перемир'я» та поезії, які увійшли до книг «Життя Марії», «Тамплієри», «Список кораблів»).

Анотація до книги «Життя Марії» маніфестує діалогічну настанову її автора, яку той послідовно задекларує в усіх згаданих текстах: «Найлегше заняття в часи війни – ненавидіти чужих. Найважче – досягти порозуміння. Навіть зі своїми. Але треба намагатися, інакше війна ніколи не закінчиться. А щоб порозумітися, необхідно розмовляти» [7]. Проте набагато важливіше віднайти в цій розмові модули, які творитимуть аксіологічну перспективу людства та модель буття нації, перед якою постали екзистенційні виклики: які цінності об'єднують націю, як вони еволюціонують; як змінюється шкала цінностей в екстремальній ситуації війни, чи не нівелюються вони в міру того, як кожна смерть переживається вже не як глибока трагедія, а як доповнення до статистики в загальному потоці хроніки бойових втрат; чи допустимими є конформізм чи ескапізм як умова самозбереження.

Біблійні алюзії в книзі С. Жадана «Життя Марії»

Уже сама назва книги віршів і перекладів С. Жадана «Життя Марії» (2015 р.) є алюзійною, оскільки відсилає читача до християнських універсальних любові й усеполющення, які (на перший погляд) дисонують з трагічними обставинами часів війни. Наголошуючи на інтертекстуальності збірки, принагідно нагадаємо, що це літературна взаємодія, якій, за Ж. Женет (див. роботу «Палімпсести: література в другому ступені») притаманна «співприсутність» в одному тексті двох і більше текстів (цитата, алюзія, плагіат тощо)» [12, с. 81]. «Межі тематичної атрибуції алюзивного факту можуть варіюватися від [...] посилок на історичні події до використання натяків на епізоди та персонажі літературних творів, біблійні мотиви і міфологічні сюжети» [18]. Алюзія особливо інтенсивно утверджується в художній практиці митців ХХ ст., розгортаючись аж до рівня автономії, визначаючи семіотичні кола тексту та його інтенцію.

Біблійний інтертекст акумулює гуманітарний досвід людства. Його семантика може бути закодована в заголовках творів («Мойсей» І. Франка, «Сад Гетсиманський» І. Багряного) або у змісті самого жанру (молитва, псалом, житійна література тощо). Назва книги С. Жадана «Життя Марії» має стійкі біблійні маркери, фіксуючи увагу читача на життєвому подвигу персонажа, що символізує жертвність, любов і прощення. Не менш важливі меседжі містить сама збірка поезій, розкриваючи потенціал релігійних текстів у їхній безпосередній спрямованості на свідомість.

На думку критикині Х. Венгриянук, «Життя Марії» – це довга молитва, акафіст до Богородиці, сповідь до Пречистого. [...] На якомусь з кіл прочитання я спинилася і зрозуміла, що це не вірші, а безкінечна пісня. Верлібри й силаботоніка звиваються у єдиний ланцюг ДНК, який з'єднаний саме цими (!) словами. Словами, які зміг віднайти і скласти лише автор. Не важливо, поет, прозаїк, художник чи режисер. Автор» [5].

Поезії із збірки «Життя Марії» – це абсолютно постмодерні тексти, розраховані у своїй інтертекстуальній наповненості на ерудованого читача, оскільки в постмодерному творі цитати значною мірою приховані, де взаємодія між іншими художніми текстами може реалізовуватися «на рівні гри з історико-культурними символами» [13, с. 71]. Читач постмодерного тексту не є статичним, він змінюється як співучасник творення його нових значень; його (читацькі) знання фрагментарні [13, с. 70].

Символами можуть ставати образи культури або знакові постаті. Провести лабіринтами цього інтертекстуального квесту учнів – одне із завдань вчителя, який нагадає про відомі біблійні легенди та їх морально-етичний зміст, а також нагадає про те, яку роль у структурі змісту відіграють алегорії, метафори, аналогії та символи, яке значення мають символічні за змістом епізоди та сюжети. Проте учні самостійно зможуть розпізнати ряд алюзійних образів (наприклад, тих, які містяться у вірші «Псих»):

Міста шкода, – говорить він. – Знищать його.

Як Содом і Гоморру... [7, с. 62].

Візії поруйнованих міст не тільки повертають нас до біблійних алюзій, а й нагнітають передпокаліптичні відчуття. Поет не лише переосмислює традиційні сюжети, він реалізує потенціал апокаліптики як специфічного метажанру, традиції якого сформувалися ще до виникнення письменства й закорінені в міфологію. Легенда про Апокаліпсис увиразнюється в поезії «Звідки ти, чорна валко...», у якій домінують образи біженців – вигнанців із своїх рідних міст:

Добре, давайте я розкажу вам, що таке втрата.

Звісно, всіх чекає гідна розплата.

І невинних вона, до речі, теж чекає потому.

Вона чекає навіть тих, хто взагалі ні при чому [7, с. 10].

Чому саме ви потрапили до темних потоків?

Потрібно було уважніше читати книги пророків.

Пам'ятаєте, що сказано в пророків про біль і терпіння,

Про птахів. Які падають на міста, мов каміння? [7, с. 13].

Мотив Страшного суду (вірш «Шпигун») доповнює апокаліптичну версію прочитання війни як кінця цивілізації:

Володя, 25 років,

лікар, психолог,

веде відеоблог, вчить правильно

ставитися до життя...

[...] Два місяці тому потрапив у полон.

Знайшли камеру, звинуватили у шпигунстві.

Жодних шансів вийти, сидітиме

до Страшного Суду [7, с. 72].

Міфів про кінець часів (апокаліпси) протиставлена історія про початок часів у християнському літочисленні (від народження Христа).

Вона сказала йому про це
на початку літа,
коли вже важко було приховувати.
«Коли чекати?» – запитав він.
«Десь після Нового року», –
відповіла вона.

[...] І Марія перебирала вголос жіночі імена,
Знаючи, що насправді
це буде хлопчик.
А Йосип перебирав імена
чоловіків,
ще зовсім нічого не знаючи [7, с. 99].

Упізнаваність імен (Марія – Йосип – Христос) забезпечує досить легке маркування учнями тексту як такого, що містить біблійні коди, а реконструкція міфу про історію народження Ісуса дозволяє доповнити зміст твору новими смисловими акцентами. Бінарні образи Мати-Син (Марія-Ісус) сакралізовані, наділені незвичайною силою:

[...] Твій, Маріє, син говорить дивні слова,
Бачить різні знамення, чинить різні дива,
Стверджує нам уперто, що сила в любові,
Так ніби саме з любові росте трава [7, с. 8].

Навіть образ «сірої» зони – території, що знаходиться між буттям/світом і небуттям/антисвітом, – твориться через особливе відчуття часу («Тут давно ніхто не чекає на кращі часи» [7, с. 67]).

Біблійний мотив смерті-воскресіння у книзі «Життя Марії», пов'язаний із образами загиблих українських воїнів, – це також реконструйована на рівні алюзії біблійна історія про народження Христа-спасителя та подвиг Богородиці. Образ Богоматері доповнює символічний ряд Мати-земля (лоно, з якого народжується життя, та куди повертаються діти, знайшовши вічний спокій):

Нам залишаться від цілої історії,
[...] слова та музика кількох геніальних
чоловіків, що [...]
лежать на цвинтарях,
і з їхніх геніальних грудних кліток
ростуть тепер квіти і трава.
Більше не лишилося нічого –
Лише музика, лише спів, лише голос,
Що примушує любити [7, с. 68].

Катастрофізм «середньовіччя» в збірці поезій «Тамплієри»

Яким є статус ліричного героя постмодерної поезії С. Жадана, як можна охарактеризувати тип його світовідчуження? «Найприкметнішою рисою лірики Сергія Жадана є гостре відчуття проминальності людського існування. Балансування на межі, неприкаяність, бездомність, утеча, криза самоідентифікації, деформація і дроблення простору як наслідок негармонійності

світу, маргінальність героїв – ці та інші мотиви, характерні як для прози Сергія Жадана, так і для його поезії, впливають із трагічного відчуття неунікності смерті й загроженості життя на тлі особистих драм і світових катастроф» [4, с. 93].

Система інтертекстуальних зв'язків, які наповнюють збірку «Тамплієри», так само ґрунтується на перепрочитанні образів, сюжетів та ідей, що походять із християнської міфології та легенд, героїчного епосу, у яких містифікується образ середньовічного лицаря-храмовника. В авторському коментарі до збірки С. Жадан зауважує: «Тамплієри» – 39 віршів про війну, яку ніхто не оголошував, про біль, із яким ніхто не може впоратися, про любов, від якої ніхто не може відмовитися, та надію, на якій усе тримається» [9, с. 4].

Очевидною (як і в «Житті Марії») є алюзійність назви збірки, семантика якої корелюється з численними легендами про чесноти лицаря-тамплієра. Історія ордену Тамплієрів починається в 1118-му році з об'єднання групи лицарів у військово-чернечий орден «Бідні лицарі Ісуса із Храму Соломона». На місці храму Соломона був побудований замок короля Єрусалима, котрий частину споруди віддав новоствореному ордену під резиденцію.

Тамплієри (похідне від назви замку Темпель) поклали на себе місію охороняти паломників, котрі йшли у святі місця. Згодом орден став однією з найпотужніших фінансових структур, яка могла впливати на політику Європи. Це викликало незадоволення папи, заздрість французького короля, котрий прагнув заволодіти золотом і коштовностями тамплієрів, та діяльність інквізиції, яка мала на меті винищити орден. Тамплієри піддавалися арештам, тортурам і спаленням на вогнищах інквізиції, проте їхні чисельні скарги не знайдені дотепер.

У текстах збірки поезій «Тамплієри» зринають образи лицарів цього ордену, образи єретиків та інквізиторів, пілігримів і пророків, пап і капеланів, візії Різдва та Воскресіння, Страшного Суду й Апокаліпсиса:

Папське ім'я втрачає силу і міць.
Відьми звільняються з робочих місць.
Сенс ворухити цю каламуть?
Що тут гадати? Всі й так помруть.
Яка різниця, що скажуть зірки?
Середні віки такі Середні віки.

(«Другий рік місто косить чума») [9, с. 20].

Вірш, який дав назву збірці, є її завершальним твором (можна робити припущення, що назва збірки та її останній твір з ідентичною назвою утворюють рамку-каркас). Автор не стільки не ставить крапку, висловивши найболючіше, найголовніше, скільки повертає читача до перших її сторінок, спонукає до діалогу. Однак помилкою буде розцінювати це як бонус терплячому читачеві за наполегливість у проходженні квесту, у ході якого він розкодує назву книги. Читач епохи постмодернізму сам є співтворцем текстів, доповнюючи їх власними рефлексіями та інтерпретаціями.

Поезія «Тамплієри» починається з питання «Хто може вижити в середньовіччі?», яке є прологом до екзистенційного монологу ліричного героя. Де шукати відповіді на це та інші питання? Яких пророків слухати? Які книги читати? Виявляється, є «лише одна книга. Вона про Бога» [9, с. 112], а на сторожі нашого майбутнього стоїть минуле:

Приручені, мов тварини, середні віки
Охороняють нас, стаючи на чати [9, с. 113].

Аналізуючи разом з учнями цю поезію, інтерпретуючи її зміст, учитель має дотримуватись алгоритму, продиктованого основними міфологемами та алюзійними образами:

<i>приручені</i>	<i>мов тварини</i>	<i>середні віки</i>	<i>охороняють нас</i>
↓	↓	↓	↓
часи, таємниці яких розгадані?	метафора, що означає принцип природного відбору в дії?	образ часів, коли відбувалися найтриваліші війни	«охороняють» від нас самих?
↓	↓	↓	↓
досвід та уроки яких вивчені?	первісні рефлексії (гнів, страх, жорстокість)	теологічна доктрина світу	що саме охороняє нас від повторення помилок минулого?
↓	↓	↓	↓
тобто ті, жорстокість яких приборкана?	у масовій культурі – алегорія похмурих часів	політична впливовість церкви, міжконфесійні війни	як знання про минуле змінюють людство

Образ лицарів ордену Тамплієрів пов'язаний з атрибуцією ряду ідей, серед яких домінують ідеї самозречення від принад буття та родинного щастя, обітництва бідності та безкорисливого служіння тим, хто прямує до істини, мотив страждання за віру й готовність віддати своє життя на захист вчення Христа. Так священник, «який був у полоні» й тепер носить на собі сліди катувань, утверджує думку:

[...] інститут церкви
Поєднує нас усіх подібно до цегли,
Випалює нас у вогні, скріплює нас для ґрунтовки,
Хоча все це втрачає сенс уже під час арtpідготовки [9, с. 31].

С. Жадан в анотації до книги пише про героїв своїх «Тамплієрів» так: «...Вони повертаються з війни, на яку багатьох їх покликали, і помічають, що війна насправді тривала лише для них. І що відповідати за неї тепер доведеться лише їм. І прірва між їхньою відповідальністю та їхньою війною заповнена злістю й запеклістю, але також і вірою та наполегливістю» [9, с. 4]. Тут є і спалення-гартування, і об'єднання через спільну боротьбу-протистояння. Проте «Тамплієри» – це історія не тільки про воїнство Христове, а й про нас, про наше ставлення до них, готовність прийняти їх із їхнім досвідом і травмами. Тільки так прийде усвідомлення, що людство (нація) несе колективну відповідальність за те, що змушене ще й ще раз переживати трагічний досвід.

Алюзія на середні віки в «Тамплієрах» є екзистенційною, оскільки йдеться про світобудову, про вчення про тричленність моделі світу, де невід'ємними характеристиками є сакральний «верх», профанний «низ» і простір самоусвідомлення героя:

Ми упорядковували висоту.
Ніби словами наповнювали мову пусту
«Як ми будували свої доми?...» [9, с. 9].

«Поетичний всесвіт [Сергія Жадана. – О. С.], що в ньому живе ліричний герой, має химерну будову. За своїми координатами вона нагадує міфологічну тріаду, але предметно-субстанційні її прикмети інші. Вся активність – людська, технічна, космічно-природних стихій – проходить в «середньому» світі» [2]. І той «середній» світ стає територією окреслення самоідентичності ліричного героя. Це територія самотності або ізоляції від реалій буття, територія, де робота над собою переростає в ремесло, без якого неможливо вижити, коли навіть саме життя від тебе «відгороджується ровами»:

і навіть про те, чого не було,
слід говорити простими словами.

Коли небо складається з холодних медуз
і птахи голосять, як панотці до парафії.
Що таке поезія? Поезія – це Ісус,
Якого розпинають на хресті орфографії.

«Люби, люби своє ремесло» [9, с. 106].

Для ліричного героя поезій С. Жадана це перебування в «середньому» світі відбувається під знаком протистояння «осередненню». «Плинність часу, нетривкість речей та відносин, як це втілюється у віршах-потерпаннях, змушує ліричного героя не тільки мандрувати по реальному топосу, але й гарячково шукати сталих цінностей у реальному житті» [2, с. 3]. Матрицю цих цінностей забезпечує біблійний інтертекст, у якому йдеться про любов, віру, жертвовність, важливі екзистенційні категорії – самоідентичність, самотність, життя і смерть, збереження свого призначення та морального статусу тощо. А код середньовіччя у збірці поезій «Тамплієри» постає через реконструкцію візії темного минулого, коли людство потонуло у війнах. Символічним є епізод розмови персонажів роману С. Жадана «Інтернат» журналіста Пітера з учителем з Луганщини Пашею. Пояснюючи, чому відсутній сигнал мобільного зв'язку, журналіст говорить: «Вони спеціально глушать [...], щоби ваші, – показує довкола, – не знали, яка ситуація. Ніхто нічого не знає, ніхто нікому не довіряє. Середні віки...» [8, с. 35] (курсив мій. – О.С.).

Екзистенційний зміст роману «Інтернат»

У хитросплетіннях сюжету, жанрових особливостях твору, його стильових ознаках учнів зорієнтує вчитель, запропонувавши характеристики, на які звернула увагу літературна критика. Ряд літературно-критичних оцінок наближає до усвідомлення екзистенційного статусу героя роману, тож варто актуалізувати знання учнів про екзистенціалізм як про філософське вчення та напрям модернізму, згадати персоналії відомих письменників-екзистенціалістів, указати на те, що екзистенційна проблематика та екзистенційний герой пов'язані з «міфологемою екзистенційного простору» (С. Хопта). Екзистенційна проблематика літературного твору, на думку С. Хопти, вказує на «екзистенційну хворобу, екзистенційну пастку, нарцисичний та аморальний фактор zdeградованої особистості» [17]. Нагадаємо, що домінантними екзистенційними мотивами (обираємо саме ті, які найінтенсивніше проявилися в змістовій структурі «Інтернату») є такі:

- мотив трагічної самотності;

- пов'язаний з ним мотив безпритульності та вигнання, маргіналізації індивіда;
- мотив страху й відчаю та його (переважно) ірраціональної природи;
- мотив фатуму, приреченості, невідворотності смерті;
- апокаліптичний мотив (міфологема про кінець світу, безнадію тощо) та інші.

Якщо ж екзистенційна парадигма «Інтернату» стане привабливим матеріалом для побудови цілого уроку, то радимо скористатися таким потужним методичним джерелом, як посібник Г. Токмань «Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенційно-діалогічна концепція» [15]. Допомогти налагодити продуктивний діалог можуть кілька влучних цитат, які дозволяють увести старшокласників у світ образів та ідей роману «Інтернат», спровокувавши міркування щодо екзистенційної проблематики твору. Наприклад, критик К. Воздвиженський так визначив особливості змісту та стилю роману С. Жадана:

- «Це роман про *відповідальність*» [6];
- «Сказати, що роман «Інтернат» про війну, було б не зовсім точно. Це все ж не епічне полотно про мільйони людських доль. Бойові дії тут скоріше грізне історичне тло, каталізатор соціальних реакцій...» [6];
- «...Морально-дидактичні елементи заховані за кадром – Жадан нікого *не виховує, читач сам помічає еволюцію* героя» [6];
- «Його головний герой – вчитель української мови у пристанційному селищі, який на перервах з учнями говорить російською, а коли в охопленому війною місті його питають, хто ти, то відповідає «вчитель» і усіяко намагається *уникнути відповіді* на уточнювальне запитання, а що ж саме він викладає» [6];
- «Наприкінці книги вже сміливий Пашка, що вертається врешті-решт на свою станцію, усю злість та агресію виплескує на іноземного репортера, який вирішив пожартувати, що викладати в цих краях українську – все одно що латину (себто, мертву мову). Тут у вчителеві *прокидається* і професійна і національна *гордість* – і він шле під три чорти цього *стороннього спостерігача*» [6] (курсив мій. – О.С.).

Систематизувати власні спостереження над екзистенційними модусами роману учні можуть у процесі заповнення відповідної таблиці або формуючи «хмари слів», які розкривають один із конструктів екзистенціалізму в літературі:

<i>екзистенційний герой</i>	<i>екзистенційний простір</i>	<i>екзистенційна проблематика</i>

Якщо першу «хмару слів» учні наповнюватимуть, спираючись на спостереження над вчинками персонажа, його висловлювання, вибір тощо, то друга «хмара» наповнюватиметься завдяки пошукам маркерів страху та війни в просторі героя роману. Учні разом міркуватимуть над питаннями, чи випадковим є визначення «сіра зона», чому в романі домінують похмурі кольори, чи мають безнадія та самотність запах, що саме в тексті символізують закинуті сади та зграї здичавілих псів, чи не навіюють картини «Інтернату» апокаліптичні відчуття.

Трагізм ситуації та розгортання драматичного сюжету в романі позначені рефлексіями персонажів:

- «Кому взагалі потрібна політика?» (Пашка);

– «Дивний час: нікого не можна втримати, ні за кого не можна вчепитися» (Пашка);
– «Кожен сам собі вирішує, що робити, з ким бути. Кожен – сам за себе...» (Пашка);
– «Головне, хто за все це буде відповідати?» (фізрук Валерка);
– «Звикли все життя ховатися. Звикли, що ви ні при чому, що за вас завжди хтось усе вирішить, все порішає. [...] Не цього разу. Тому що ви теж усе бачили й усе знали. Але мовчали й не говорили. Коротше [...] не тіште себе ілюзіями, відповідати будуть усі. І найгірше буде тим, хто відповідати не звик» (директорка інтернату Ніна).

«Хлібне перемир'я» як притча про не-до[віру] в часи війни

Це нова п'єса С. Жадана про першу спробу припинити вогонь на лінії розмежування збройних сил України та терористичних угруповань, підтримуваних агресивним сусідом, у 2014 році. І знову текст про те, що це світ, де «кожен сам за себе»: за себе говорить і за себе мовчить. Тому особливістю архітекτονіки п'єси є її будова як серії монологів, коли спостерігаємо лише фізичну співприсутність героїв на фоні одночасної ментальної, світоглядної їх ізоляції один від одного навіть тоді, коли вони (начебто) діалогізують («Кому можна розповісти про найважливіше, якщо мову зламано, а вміння слухати й розуміти залишилося в довоєнному минулому?» [10]):

Антон. Моста нема.

Толік. Так його давно нема. Тиждень, як розбили. До перемир'я ще.

Антон. Ну так я ж не знав.

Толік. Додому приїжджати частіше треба, Вася.

Антон (нервово). Додому? Ти сам коли мені дзвонив востаннє?

Толік. А що тобі дзвонити? Ти шо – справочна?

Антон. Чорт, Толя. Моста нема.

Толік. Ну да, нема [10, с. 14].

Вся територія, на якій живуть герої п'єси, давно втратила діалог із світом. Ізолюваність, перерваність зв'язків символізують підірвані бойовиками пошта та міст. Критики зазначають: «Стовідсоткова удача п'єси Жадана – глухоніма жінка, яка спокійно сортує речі померлої, обмиває тіло, не звертає уваги на брутальні залицяння одного з братів, що віддає перевагу «дивним жінкам», але час від часу вона вкидає в розмову короткі репліки, та ні, вона насправді глухоніма. Тут же кожен «говорить за себе», навіть ті, хто позбавлений мови, чого ж більшого бажати? Може, щоб тобі нарешті відповіли чи бодай почули?.. Ні, це не недовіра, це зневіра» [16].

Монологи нагромаджуються у свідомості читача/глядача, їх лабіринт дезорієнтує: усі говорять, однак ніхто нікого не чує. Рациональне зосередження на змісті заступає емоційному, інтуїтивному його осягненню. Щоб не втрапити до когнітивної пастки, для читача-інтерпретатора важливо вчасно актуалізувати свої знання про драму абсурду. Можливо, говоріння – це акція, обернена на самоусвідомлення, відповідно й *адресатом є сам адресант*.

Мотто до п'єси «Хлібне перемир'я» знаходимо в анотації до роману «Інтернат»: «...Одного разу, прокинувшись, ти бачиш за вікном вогонь. Ти його не розпалював. Але гасити його доведеться й тобі...» [8]. Автор фіксує увагу на образі вогню. Вогонь «навколо» – наскрізна метафора, яка характеризує лише

один нав'язливий стан-відчуття: *горить!* Такий рефрен образу вогню («горить»), що відстежуємо від тексту до тексту С. Жадана, не випадковий, адже в основу сюжету «Хлібного перемир'я» автором покладені матеріали, які не ввійшли в остаточну редакцію «Інтернату». Роман і п'єсу об'єднують не лише наскрізні метафори, а й персонажний світ. Герої цих творів – цивільні в часи війни (звідси питання: чи можна жити в часи війни та лишатися поза війною?).

І вже не як рефрен, а як узагальнення до спостережень над домінантами творчості С. Жадана останнього п'ятиріччя звучать слова письменника (свідомо дублюємо їх): «Я постійно повторюю, що пишу весь час *одну книгу*. Просто її читати починають *із різних розділів*» (С. Жадан).

Роздуми, запропоновані в цій статті, мають на меті привернути увагу читача до особливого статусу героя, інтертекстуальності та інтелектуалізму, відчуття катастрофізму та гри із сенсами, деконструкції, переосмислення та реконструкції міфів – усього того, що є характерним для поетики постмодерних текстів С. Жадана.

Література

1. Абрамович С. Апокаліпсис / С. Абрамович // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 36–38.
2. Березовчук Л. Творчий портрет Сергія Жадана [Електронний ресурс]/ Лариса Березовчук. – Режим доступу: <http://www.liter.net/=Zhadan/bereza.html>.
3. БІБЛІЯ або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / переклад проф. Івана Огієнка. – Київ: Українське Біблійне Товариство, 2005. – 1375 с.
4. Борисюк І. Метафори смерті в поезії Сергія Жадана / І. Борисюк // Літературознавчі студії. – Вип. 43. Ч. 1. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – С. 93–99.
5. Венгринюк Х. Кардіограма [Сергій Жадан. Життя Марії. Книга віршів і перекладів. – Чернівці: MeridianCzernowitz; Книги-XXI, 2015. – 184 с.] / Х. Венгринюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/07/29/072847.html>.
6. Воздвиженський К. «Інтернат»: війна тхне мокрою псятиною. Новий роман нарешті дорослого Жадана [Електронний ресурс]/ К. Воздвиженський. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/79859/Internat_vijna_tkhne_mokroju_psatyn_oju_Novyj_roman?a_srt=&a_offset=2436.
7. Жадан С. Життя Марії. Книга віршів і перекладів / Сергій Жадан. – Чернівці: Meridian Chernowitz; Книги – XXI, 2015. – 184 с.
8. Жадан С. Інтернат [Текст]: роман / Сергій Жадан. – Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017. – 336 с.
9. Жадан С. Тамплієри : поезії / Сергій Жадан. – Чернівці: Книги – XXI, Meridian Czernowitz, 2016. – 120 с.
10. Жадан, Сергій. Хлібне перемир'я [Текст]: п'єса / Сергій Жадан. – Чернівці : Меридіан Черновіц, 2020. – 128 с.
11. Жадан С. «Я просто пишу одну велику книгу протягом усього життя» [Електронний ресурс]/ Сергій Жадан. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2011/04/08/beznadijni-vira-i-ljubov-serhija-zhadana/> або <http://1tv.com.ua/news/channel/67108>
12. Женетт Ж. Палимпсесты: литература во второй степени / Жерар Женетт // Фигуры : работы по поэтике: в 2 т. Т. 1. – Москва, 1998. – С. 79–93.
13. Кондратенко Н. Інтертекстуальна номінація в модерністському і постмодерністському художньому тексті / Н. Кондратенко // Вісник Одеського

- національного університету ім. І. Мечнікова. Серія: Філологія, 2013. Т. 18. Вип 2 (6). – Одеса: ОНУ, 2013. – С. 69–74.
14. Сергій Жадан: «Триматися за речі, які були для нас важливими до війни» [Електронний ресурс]: [інтерв'ю. Розмовляв Богдан Ославський, Zaxid.net] // Міст (Meest-Online): тижневик для українців всього світу. Липень 02, 2015. – Режим доступу: <http://meest-online.com/interview/serhij-zhadan-trymatysya-za-rechi-yaki-buly-dlya-nas-vazhlyvymy-do-vijny/>.
 15. Токмань Г. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція / Ганна Токмань. – Київ: Міленіум, 2002. – 320 с.
 16. Улюра Г. Горить: рецензія на книжку Сергія Жадана «Хлібне перемир'я» [Електронний ресурс] / Ганна Улюра. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2020/07/02/gorit-retsenziya-na-knizhku-sergiya-zhadana-hlibne-peremir-ya/>.
 17. Хопта С. Парадигма екзистенціалізму в українській літературі кінця ХХ століття: систематика художніх образів та характерів : автореферат дис... кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література / Світлана Хопта; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2009. – 19 с.
 18. Ярема О. Літературознавча парадигма дослідження алюзії [Електронний ресурс] / О. Ярема. – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2012/literaturoznavcha-paradyhma-doslidzhennya-alyuziji/>.
 19. 39 віршів про війну, яку ніхто не оголошував [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/culture/_39-virshiv-pro-vijnu-yaku-niht-ne-ogoloshuvav/716546?mobile=true.

Олекса Марченко: поезія смутку й печалі

Нарис життя і творчості

*Калюжна Г. М., учителька української мови та літератури
Харківської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 70
Харківської міської громади,
Румянцева-Ласхтіна О. О., методист Центру методичної
та аналітичної роботи Харківської академії неперервної освіти*

У вересні 2017 року мало було виповнитися 80 років від дня народження нашого відомого земляка Олекси Марченка, але, на жаль, його вже з нами немає. Поет пішов із життя 20 березня 2010 року після тривалої хвороби. Отже, мова йтиме про цього митця, неординарну особистість, поета-шістдесятника Харківщини. Олекса любив рідну мову, Харків, Україну. Був патріотом своєї Батьківщини, тому й писав такі глибокі та зворушливі вірші.

Будь-який учитель, готуючись до уроків літератури рідного краю, може знайти в бібліотеці збірку віршів Олекси Марченка «Слобожань». Життя поета, його світогляд, поетична краса й філософська глибина його віршів вражають.